

Pire Teras

Tartu ülikooli eesti foneetika kaasprofessor

Hääldusmõtted 8

***Kalla kalla vaasi vett* ehk kui häälduslähedane on eesti keele õigekiri**

Kas jäid korraks mõtlema, kui hakkasid lugema seekordsete hääldusmõtete artikli pealkirja? Miks nii? Ilmselt oled sattunud kuulma sellist väidet: eesti keeles kirjutame nii, nagu hääldame. Pealkirja osalause *Kalla kalla vaasi vett* annab aimu, et selline väide ei pruugi paika pidada, sest sõna *kalla* saame hääldada kahel moel – ometi kirja pilt kahel hääldusel vahet ei tee. Esimese sõnavormi *kalla* (*kallama*) sünonüüm on *vala*. Täpselt samasuguse häälikuehitusega teine sõna *kalla* tähistab aga üht ilutaimet.

Hääldusnähtus, mis neid kaht sõna teineteisest eristab, on välde. Eesti keel ongi maailmas tuntud oma kolme välte poolest. Artikli pealkirja kahest esimesest sõnast esimese hääldame kolmandas vältes ja teise teises vältes. Esimeses vältes on sõna *kala*¹.

Kuigi välde on eesti keeles üks oluline tähenduseristaja, on eesti keele õigekiri kujunenud nii, et enamasti selles teise ja kolmanda välte vahel vahet ei tehta. Näiteks *siil*-tüüpi sõnade² omastava ja osastava käände kirja pilt võib langeda kokku: *selle kooli, laulu, linna, metsa* (II välde), *seda kooli, laulu, linna, metsa* (III välde). Häälduses teeme aga neil sõnavormidel vahet³.

¹ Esimeses vältes sõna ongi kirja pildi järgi kerge ära tunda: sellise sõna esimene rõhuline silp lõpeb lühikese täishäälikuga. Nt *ka-la, sa-da, ko-li, pu-ri, lu-gu*.

² *siil*-tüüpi sõnad on sellised sõnad, mis on nimetavas käandes (kes? mis?) ühesilbilised, aga omastavas käandes (kelle? mille?) kahe silbilised (*siil: sii-li*).

³ Loe välte häälduse ja välde kohta lähemalt Oma Keeles ilmunud Nele Otsa artiklist (Salveste 2012).

Niisiis ei järgi eesti keele õigekiri teise ja kolmanda välte puhul enamasti hääldusläheduse põhimõtet. See ei pruugiks aga nii olla, kui eesti uue kirjaviisi loomisega seotud arutelude käigus juba rohkem kui sajand tagasi oleks leidnud toetust ettepanekud hakata eristama õigekirjas teist ja kolmandat välde. Näiteks pakkus Mihkel Veske (1879: 3–5) kolmanda välte märkimiseks eri variante, nt *astu saaani ~ saäni*⁴, *sõida linnna ~ liinna, istke lauuda, mine karrja*. Elmar Muuk tegi aga 1920. aastatel ettepaneku hakata kasutama kolmandas vältes sõnade ees graavist (vt nt Muuk 1925). Sellistele ettepanekutele vaatamata ei ole hakatud kirjaviisis teist ja kolmandat välde eristama. Nende kahe välte kirjapildis eristamatuse tõttu on eesti keele võõrkeelena õppijatele paras katsumus õppida ära tundma teise- ja kolmandavälteisi sõnu ning neid hääldama.

Erandi moodustavad teise ja kolmanda välte eristuses siiski sulghäälikud, mille kirjapanekuks on kasutatud tähepaare *g – k, b – p, d – t*. Kui sulghäälik jääb lühikeste vokaalide vahele, siis *g, b, d* märgib esimest välde, *k, p, t* teist välde ja *kk, pp, tt* kolmandat välde. Nt I vältes *lagi, kabi, nodi*, II vältes *laki, kapi, noti*, III vältes *lakki, kappi, notti*. Sulghäälikute õigekiri võib välde näidata ka muudel juhtudel. Näiteks vahelduva vältega sõna eri vormides kirjutame teisevältelises sõnas pika vokaali või diftongi järel *g, b, d* ja kolmandavälteises sõnas *k, p, t*: II vältes *luiged, saabas, loobin, naudin*, III vältes *luike, saapad, loopisin, nautisin*.

Selline mitme tähe kasutamine ühe hääliku tähistajana on ühelt poolt kindlasti abiks eesti keele võõrkeelena õppijatele välteeristuse puhul. Samas võib see valmistada raskusi õigekirja omandamisel, sest sulghäälikute õigekiri erineb muude kaashäälikute õigekirjast. Vrd *lina* (I v) – *linna* (II v) 'linn, mille?' – *linna* (III v) 'linn, mida?', aga *tigu* (I v) – *tiku* (II v) 'tikk, mille?' – *tikku* (III v) 'tikk, mida?'. Lühikese *n*-i kirjutame ühe, pika kahe tähega, aga lühikese [k] tarvis on *g*, pika tarvis *k* või *kk*. Kui lühikese sulghääliku tarvis ei oleks eraldi tähte, kirjutaksime nii: *see tiku* (I v) – *selle tikku* (II v) – *seda tikku* (III v)⁵.

Niisiis, kui jätaksimegi tähed *g, b, d* võõrsõnade algusesse ja kasutaksime kolmanda välte eristuseks kasvõi Muugi pakutud graavist⁶, võiks

⁴ Makron ehk rõhtkriips (˘) kolmandavälteise sõna esisilbi viimase tähe kohal.

⁵ Nt *Tiku* 'roomap' 'mööta teet. Kas sa tahat ühe tikku või kaks 'tikku?

⁶ Graavis kolmanda välte tähistajana on tuttav ka õigekeelsussõnaraamatust, kus see pannakse kolmandavälteise sõna rõhulise silbi vokaali ette, nt *k`iiresti, s`uhkur* (ÕS 2018).

meie õigekiri olla vädetegi puhul häälduslähedane (vt näidet). Ühesilbiliste sõnade ette polegi vaja graavist panna, sest need on rõhulisena alati kolmandas vältes.

Näide

Tulin õuest `tuppa, panin `kintat, mütsi ja salli kappile ning ripputtasin joppe `nakki. Täna ei tahaki `rohkem `välja `minna, sest sajab `vihma ja puhup kõle tuul. Tore, et mul oli müts peas ja sall kaelas.

Lisaks kolmandale vältele märgib ÕS ka palatalisatsiooni ehk peenendust (nt *k`ot't*, *h`al'l*). Võrdle nt sõnu *linn* ja *pann*, *lill* ja *pall*, *rutt* ja *mutt*, *boss* ja *suss*. Nende sõnapaaride teises sõnas on kaashäälik palataliseeritud. Palatalisatsioon on välte kõrval teine hääldusnähtus, mille puhul meie õigekiri ei järgi hääldusläheduspõhimõtet. Palatalisatsiooni tähistamiseks pakuti välja lisamärke juba 19. sajandil. Näiteks Otto Wilhelm Masing (1822: 45) lisas ühe variandina palatalisatsiooniga sõnades täishääliku alla punkti, nt *mänd on paddas`* (pudru)mänd on pajas` – *mänd metsas*. Sellisest lisamärgist oleks kasu eriti sellistes sõnades, kus palatalisatsioon sõnade tähendusi eristab: nt *kuulutustulp* – *õitsev tulp*, *hall* on *maas* – *häll värv*, *lühijutt* – *pliatsijutt*. Palatalisatsiooniga sõnu on siiski enamasti lihtne ära tunda. Palataliseeruvad *l*, *n*, *s*, *d/t*, kui neile järgneb *i* või *j*, nt *nali*, *pani*, *käsi*, *väljas*, *padja*, *salli*, *tunnis*, *kotid*. Palatalisatsioon püsib ka siis, kui mõnes vormis *i*-d ei ole (nt *käekott*: *käekotte*). Sellisteski vormides oleks palatalisatsioonimärgist kasu (kasutasin seda ka ülal toodud näites). Õigupoolest saaks muuta ka pealkirjas oleva lause tähendust, lisades esimese sõna järele koma ja palataliseerides seda sõna: *Kalla*, `kalla `vaasi vett! (*kalla`* hellitavalt *kallis`*). Palataliseeritud sõnade häälduse üle tasub mõtteid mõlgutada mõnes järgmises hääldusmõtete artiklis.

Muidugi on häälduses veel palju sellist varieerumist, mida me kirjas ei märgi. Oled ehk tähele pannud, et kõnelejad hääldavad *e* mõnikord *ä*-na⁷. Olgu see siis teise silbi *e* või diftongis *ä*-le järgnev *e*. Näiteks *pähe* > *pähä*, *lähen* > *lähän*, *tulen* > *tuläb*, *mulle* > *mullä*, *tere* > *terä*, *päevad* > *päävad*, *mäed* > *määd*, *käes* > *kääs*. Samuti võiksime kirjutada häälduse järgi *süija*, *püije*, *hüiju*, aga kirjutame *süüa*, *püüe*, *hüüu*.

⁷ Loe selle kohta lähemalt Oma Keele hääldusmõtete sarja kolmandast artiklist (Teras 2020).

Sellistel juhtudel on õigekirja hääldusläheduspõhimõttest olulisem kas traditsiooni- või morfoloogiline põhimõte. Neist esimest järgides kirjutame ka nt sõna algusse *h*, kuigi see jääb kõnes sageli hääldamata⁸. Neist viimast järgides ei kirjuta me aga nt *antsin, jalksi, kärpsed*, vaid *andsin, jalgsi, kärbsed*.

Niisiis on eesti keele õigekirjas nii mõndagi sellist, mille puhul me hääldusläheduspõhimõtet ei järgi. Häälduse igasuguse varieerumise märkimine võiks tekitada segadust. Samas aga väldete ja palatalisatsiooni puhul aitaks see vältida võimalikku valesti mõistmist. Mõtle kasvõi uuesti selle artikli pealkirjale (*`Kalla kalla `vaasi vett!*). Samuti võiks see kaasa aidata nii selliste sõnade häälduse õppimisele kui ka nende hääldusjoonte püsimisele keeles, sest hääldusnähtus, mida kirjas ei märgita, võib keelest kaduma hakata. Seni aga, kui ei otsustata hakata vältet ja palatalisatsiooni kirjas märkima, tuleb meil toetuda oma kuulmiskogemusele ja otsida mitmeti mõistetavuse juhul abi kontekstist.

Viidatud kirjandus

- Masing, Otto Wilhelm 1822. Kirja ja õpetuse asjust. – Marahwa Näddala-Leht, 8. veebruar, 42–46.
- Muuk, Elmar 1925. Kolmanda vältet märkimisest kirjas. – Eesti Keel 5–6, 123–130.
- Salveste, Nele 2012. Ikka need välted – no mida neist arvata. – Oma Keel 1, 19–28. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2012_1/OK_2012-1_02.pdf.
- Teras, Pire 2019. Hääldusmõtted 1. *Kas hakkame hääldama* või *akkame ääldama*. – Oma Keel 1, 27–29. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2019_1/OK-1-2019_04.pdf.
- Teras, Pire 2020. Hääldusmõtted 3. *Vähä ei oläää* – miks *e* muutub eesti keeles ä-ks? – Oma Keel 1, 3–5. https://www.emakeeleselts.ee/omakeel/2020_1/OK-1-2020_1.pdf.
- Veske 1879 = Weske, Michael 1879. Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse wiis. Tartu: Schnakenburg. <https://archive.org/details/eestikeelehealte00weskuoft>. Vaadatud 12.09.2022.
- ÕS 2018 = Eesti õigekeelsussõnaraamat ÕS 2018. Toim Maire Raadik. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus. <https://www.eki.ee/dict/qs2018/>.

---

⁸ Sõnaalgulise *h* hääldusest saab lugeda näiteks Oma Keele hääldusmõtete sarja esimesest artiklist (Teras 2019).